

մի կայ, երկու դին պատած զոյգ մի թըռչնովք կտուց կըտցի, որոյ վրայ նրբագիծ ուղղակի թռչելու ձեւով աղանի մի թւաբաց՝ այլ գլխի վայր՝ իբր Ս. Հոգի, որ կըտցով բռնէ վերին մասը, որ է սկիհ մի խաշանիչ նշխարաւ ի վրայն:

Յետ զարդաձեւից՝ պատկերագիրն ուզեր է վարժեցընել զարդագործի, այսինքն զարդերով գիրեր ձեւացընել, թէ պարզ գծերով և թէ օղակաձեւ կամ աղուցիկ, շատ հեղ թռչնովք բաղադրեալ, քիչ հեղ ձկամբ: Ասոնց օրինակ ըլլան մեր թիւքն 1—6. երկու ձ, երկու Ն, երկու Շ տառք. 7 թիւ մանչիկն այլ ներկայացընէ Փ գիրը: — Այս երկու իբր տարրական ձեւանկարներէն զատ՝ գրոց այլ և այլ իջից մէջ, բայց աւելի սկիզբն երում՝ կան քանի մի կանոնաւոր ձեւով զարդք և քանի մ'այլ քմահաճոյք և հնարագիտականք. առաջիններուն կրննայ զազափար մի ըլլալ բոլորակն թիւ 8. երկրորդ տեսակին միւս մեծ բոլորակն, թ. 9, երեք շանց կամ

զազանաց, զիրար խաժատելով: Երբեմն թւաւորաց և լուղակաց այլ այսպիսի իրարանցումն նկարեն ձեւագիրք, և երբեմն այլ զանազան մարմնոց մէկ գլուխ մի յարմարցընեն, ինչպէս այդ երեք ձկանցն, թիւ 10: Երբ՝ միջին երբեմն և հին և նոր ձեւագրաց ծանօթք՝ շատ հեղ կու տեսնեն անոնց մէջ, մանաւանդ ի ճակատս զարդանկարուց՝ կնուագէմ թռչուններ, որ հին առասպելեաց և հաւատոց շողորդք են, և շատ ազգաց յիշատակարանաց մէջ այլ գտուին. այսպիսի է մեր պատկերագրոց մէջ ընծայելոց մէկն, թ. 11. կան քանի մի հատ եւս աւելի սուր նայուածքով թռչնուհիք: Ուրիշ ասոնց նման կամ աննման՝ բնական կամ անբնական զարդերն ու նկարները՝ պիտի յիշենք ուր որ հանդիպին, և ինչ կարգաւ որ ցուցընէ գրոց հիմակուան հաւաքումն, որ թուի այլայլած և պակաս ձեղինակին կարգածէն:

Շարաքայելի

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

(Տես յ'էջ 200)

ՄԺԾՎ վենետիկէն պէտք է նորէն անցնինք ի Զուղա, ուր արվեն մեր րնթիւնը թերցողաց ծանօթ տպարանէն վերջին երկու հրատարակութիւնք կ'ըլլան ի 1687 և ի 1688, և կը լռէ այնուհետեւ հայկական մամուլ՝ մինչև մեր օրերուն նոր կեանք մը ստանալը: Այս կրկին հրատարակութիւնք են, առաջինն՝ Աղեքսանդր վարդապետի Զուղայեցւոյ, յետոյ կաթողիկոսի, զիբք մը հետեւեալ խորագրով. « Գիրք որ ասի Վիճաքանական, ներտպագրեցեալ ի տպարանում սրբոյ Ամենափրկիչ վանացս Նոր Զուղայոս. ի հայրապետութեան տեառն Եղիազարու... և յառաջորդութեան այսմ նահանգի

տեառն Ստեփանոսի յայտածողի զտպարարութեան և հրամայողի աննել զգիրս: Աշխատասիրութեամբ օւսման նուազութիւն տէր Աղեքսանդրի ծառայի բանի, ի թուականութեան Հայոց ՌՃԼԶ... Թէ՛ն Յ իբրու յառաջաբան « Առքիստասէր և յազգապաւան ժողովուրդոց հայկական՝ ի Քրիստոսի նուազած ծառայեց ծառայ Աղեքսանդր պիտականուն վարդապետէ յայտարարութիւն » և Զունի ժամանաւոր յիշատակարան բայց հետեւեալ սողերը.

Ինն ողորմեա, տէր Էմ Յիսուս, Աստուած և Բան, Աղեքսանդրի քո ծառայիս որ պարտական, Որ Էմ նշովստ սակաւ բանից որ ասացան. Զիսյեկեցես յաւուր մեծի քոյ զալըստեան.

Հազար հարիւր երեսուն և մին էր թուական,
Զայս բանս զգեցի վասն փրկչին զսահմանութեանս.
Ողջ հանգիւից սիրով եղբարք ուղղազգասն,
Զիս յիշեալիք վասն յուսոյ տըրջալութեանս:

Զսակաւ աշխատողս օտրին և զյարմարող
զԱլիք քսանոր՝ անուամբ եւեթ բանի սպա-
սաւոր՝ յիշել աղաչեմ ու զասք ուղղափա-
ռաց հայկական սոհմի: Ի թուոյ ՌՃԱԱ
Էդեւ կատարումս տպագրութեան գրոցս ի
գահս արքայանիստ և ի գեօղաքադարքս Զուդա,
ընդ հովանեաւ սուրբ Ամենափրկչի վանացս,
ի թուին ՌՃԱԶ, և զթիւ տպոյտ է հինգ
հարիւր:

Այս տպագրին մէջ կը յիշուի Ստեփա-
նոս ան յայտաժող տպագրատանս և հրա-
մայող առեւի զգիրս. որով թէ՛ տպարանին
հաստատութիւնը և թէ՛ տառից յօրինումն և
ձուլումն իրեն կ'ընծայուի: Հետեւեալ տա-
րայն հրատարակութեան յիշատակարանին մէջ
աւելի բացայայտ կ'երևնայ իր անձնատու-
թիւնն և արդիւնք յարուեստի տպագրութեան:
Այս գիրքն է Մըքուզ Յովհաննու Զուդա-
յեցոյ երկատիրութիւն, այսպիսի խորագրով.
« Գիրք իսկապէս համառօտ վասն և ճշմա-
րիտ հաւատոյ. և դասանութիւն ուղղափառ
կաթոլիկէ ընդհանուր Հայաստանեայց եւ
կեդեցոյ, զորս առար և ունիմք այժմ ի
Գրիգորէ սուրբ Լուսաւորչէն, և երից սուրբ
ժողովոյն և ի սրբոց հոգիւնկալ երկատասան
վարդապետացն... Էդեւ տպագրութիւնս ի
թագաւորութեան արքայից արքայ Շահ Սու-
լէման թագաւորին... Ի . Զուդա, ի վանս
սուրբ Ամենափրկչի. ձեռամբ նորին առաջ-
նորդի Ստեփաննոսի արհիեպիսկոպոսի. Ի քա-
լանթարութեան պայազատ պարտն Աւետին,
աշխատողք տպարանումս զՄարգիս և զԱս-
տուածատուր երիցունքն եւս յիշել աղա-
չեմք » Գրքին ճակատեւն յառաջ դրուած է
այս ծանօթութիւն ի Ստեփաննոսէ, ինչպէս
կ'ըսուի, « բանի պաշտօնէէ և վերապիտողի
մասին Հայոց որք ի կողման Պարսից: Գի-
տութիւն լիցի ձեզ սիրելեայդ, զի զպատ-
ճառ տպագրութեան մեր է այս. հետագօս
եղաք ներկայս՝ զի յովոյք գիրք գոյր յան-
յայտ յուճեքէ ի մերայնոց նախնեաց սրբոց
վարդապետաց. մանաւանդ պիտանիք: հար-

կաւորք և լուսաւորողք. և թէ ուրիշ ուրիշ
առ այս և այն գտանի, զինչ շահ և օգուտ հա-
սարակին: Վասն որոյ ապաւինեալ ի յայն ա-
մենից ի սուրբ հոգին. սկսաք ի լուս ամել
զտպագրատունս. առ ի տպել զվաղեմի սուրբ
գրեանքս. զոր յեա սուղ ժամանակի տպեալ
առաքելոց եմք առ ձեզ: Այլ ներկայս և
թուղթք որ և գիրք եւս. վասն ընդդիմու-
թեան երկաքնակաց, թէ ո՞ր և ո՞վ ոք աշ-
խատասիրութեամբ ճնշեալ տընութեամբ ժո-
ղովեալ և մեկնեալ հօգափ սրբով աստուա-
ծալեալ զորոց » Հոս գրքին մէջ ամփո-
փուածներն յիշատակելէն ետքը կը յաւելու-
« Արդ որովհետեւ ոչ գոյր յազգին մերոյ
տպագրատուն. եթէ տպեալ յղովեցուցեալ
սփոռեալ էին ի տուն Հայոց, և ձեռագրով
հազիւ այսպէս. և այսքան լինի որպէս օտ-
սանէքդ. և յիշեալ տպել յերկիրն Ֆրան-
կաց, անմարթ և անկար: Զի մերս գիրք
ինքեանց պրոցն է ներհակ. վասն որոյ ոչ
կամին, և ոչ թոյլ տան առ ի բազմանալ
մերայնոց սրբոց վարդապետաց գրեցելոցն:
Այժմ որովհետեւ պատրաստեալ եղև ի միջի
մերում գործարան տպագրութեանս, այսու-
հետև անհր և անկասկած տպելոց եմք զա-
մենայն գրեանս որքոց վարդապետաց որ առ
մեզ գոյ: Բայց այժմ վերկնակի փոքր գրեանսն
որ զբաւ և կատարումն եղև. հինգ հինգ հա-
րիւրով սփռեցաք առ ամենայն լուսաւորչա-
ծնունդ և ուղղափառ հայոց. զի են սոքա
փորձ գործարանիս և գրութեան. իբր առ-
հաւատչեա ի խրախոթիւն քրիստոսաիրացդ:
Քանզի պատշաճ տեսեալ մեր ներկայս զնո-
սա հարկեալ ի վերայ սիրելի և հարազատ
եղբարց Յոհաննէս և Աղէքսանդր վարդա-
պետացս. որ և իսկոյն թարց տարակուսի
հոգացեալ. առաք և տպեցաք զհայցելին մեր
որոյ գլծեամեծան և կատարեալսն եմք տը-
պելոց... Էդեւ սկիզբն և կատարումն օտրին
ի վանս սուրբ ամենափրկչի Նոր Զուդայու.
ձեռամբ և հոգաբարձութեամբ տեսուն Ստե-
փաննոսի նորին այցելուի... »:

Յիշատակարանն կը յանձնէ « յիշել ի
Քրիստոս զսրբոյ մանարանի աստ գումարե-
ցելոց. յուսուցչապէս և հոգիւնկալ հօրս մե-

րոյ Տեառն Գաւթի վարդապետի. որք միշտ
ի սպասու կան և կատարեն զպաշտօն որոյ
եկեղեցոյս. որ և կամայցութեամբ միմեանց
ջան եղեալ և զուն գործեալ, ի վերայ գոր-
ծարանի տպագրութեանս. այս ինքն զՄիքե-
յէլ վարդապետն, զՅոհաննէս վարդապետն
շարադրող որոյս, զԱղեքսանդր միշտաբա-
րող վարդապետն. զԵսայի վարդապետն. զԱ-
հարոն վարդապետն. զՆոգէ բարձու վանաց
և տպագրութեանս զՏէր Անդրէասն. զՏէր Թով-
մասն. զՏէր Յոհանն : Եւ այլ գործակալք
տպագրութեանս. և միշտ աշխատողք զՏէր
Սարգիսն, և զՏէր Աստուածատունն ի սրբոյ
Յակոբայ. մահդասի կոստանդ զպրպետն. զա-
ւաք սարկաւագունն, զՍէթն, զՍիմէոնն,
զՄիքայէլն, զՆերսէսեանքն, զՅոհաննէսն,
զԱստուածատունն, Գասպարն, Յոհաննէսն,
Տէրոնն, Թորոսն, Փիլիպոսն, Պետրոսն,
զՅոհանն, զԱնտոնն, զՀայրապետն . . . որ
այժմ կան ի վերայ իւրաքանչիւր գործոց » :

Նախալիշատակեալ ջուղայի մէջ եղած
հրատարակութեանց հետ բաղդատելով այս
երկու տպագրութիւններն, անհամեմատ ա-
ռւակութիւն կը տեսնենք յարեւմտի, գրեթէ
հաւասար զանելով ասկէ հարիւր և ասելի
յառաջ յերկուս եղած հայ տպագրութեանց
հետ : Միայն թէ տպագրողաց կողմանէ առ-
բուած խոստմունք՝ նորանոր հրատարակու-
թեամբ քահանայելու ազգին մէջ արդէն զգալի
եղող մտաւորական սնունդը՝ իրենց գործադրու-
թիւնը չեն ունենար : և ցաւելու առիթ մը չենք
տեսներ՝ զէթ մեր առանձինն կարծիքով,
եթէ հետեւեալ հրատարակութեանց նիւթք՝
այս ընծայուած երախայրեաց նման ըլլային :

Հայկական մասնախան տպագրութեան մ'ալ
կը հանդիպինք 1680 թուականին եղած ի
Լայպցիգ կամ ի Լիպսիա Գերմանիոյ, որ
և առաջին հայկական հրատարակութիւնն է
յայնմ աշխարհի, ձեռամբ Անդրէի Աղլուլիի,
որ մեր լեզուին հմուտացած, և իր պիտու-
թեանը ճաշակ մը ուղեց ընծայել հայրե-
նեաց, առաջին երախայրիք այն անձանոթ
բարբառոյն, հրատարակելով Արքիմ. մարգա-
րէութեան զրոյց հին հայկական թարգմանու-
թիւն մը. և այս վախճանաւ ստիպուեցաւ
իր ծախքովն հայ մասնաւոր տաւեր փորա-

գրել, ձուլել և տպագրել. հարկաւ ոչ մեծ
ծարտարութեամբ արուեստի, այլ մեծագոյն
ջանից և փութոյ յայտարարք : Գրքին հայերէն
խորագիրն է՝ Արքիմ. հայերէն. իսկ լատի-
նականն, Obadiah armenus quo cum
analisi vocum armenicarum gram-
matica et collatione versionis ar-
menicæ cum fontibus aliisque maxi-
mam partem orientalibus versionibus
exhibetur primum in Germania spe-
cimen characterum armenicorum in
celeberrima accademia Lipsiensi pro-
curatorum, a M. Andrea Acolutho Vra-
tislav. Siles. Anno epochæ Messenianæ
MDCXXC, Armenorum MCXXIV.
Lipsiæ, Typis Iustini Brandi.

Գրուածքին և անոր հեղինակին վրայ ու-
րիշ առթիւ և գրուածքին մէջ պէտք եղած
անգեղակոթիւններն տուած ենք :

* *

Ի 1685 հայկական նորանոր տպագրու-
թեանց սկզբնաւորութիւն կ'ըլլայ յԱմսդեր-
տամ, վանանդեցի Մատթէի ձեռքով, և ա-
ռաջին հրատարակութիւնն է Շարականաց
գիրք մը, « տպեցեալ, ինչպէս ի խորագրին
կը կարդամք, յԱմսդէլօտամում քաղաքի,
յամի տեառն 1685 » : իսկ ի յիշատակա-
րանին « . . . ի տպարանի Մատթէոսի վա-
նանդեցոյ, որ եթ (ենթ) անուամբ յանուն
սրբոյ Խաչի և ամենօրհնեցելոյ կուսին Մա-
րիամու Աստուածածնի : ի հայրապետու-
թեան տեառն Եղէազարու ամենայն հայոց
կաթուղիկոսի և յաշորդ սրբոց տաքեղոցն
Թապէոսի և Բարթուլիմէոսի և սրբոյն Գրի-
գորի լուսաւորչին : Եւ նուաստս յամենից
Մատթէոս զպիրս՝ եկի ծառայելով ընդ արեւ-
նակից վարդապետին իմոյ յերկիրն յիսալազ-
աց և ի մայրաքաղաքն Հոօմ, և վերն իմ
գնաց յայլ ուրեք, և ես դարձայ յԱլիփոռոյ
առ ոտս աշակերտի տեառն Ոսկանայ արհի եւ
պիսկոպոսի՝ տեառն Կարապետի վարդապետի,
և ուսայ ի նմանէ զարհեստ շարաբարդու-
թեան, և մնացի ընդ վերին Ոսկանայ արհի
եպիսկոպոսի և քեսոբոյոյ նորա Սպարմանի

ամա չորեքշաբթի, և վարձուց կողմանէ ոչ ինչ ընկալայ. քանզի և տէր Յակօբ կաթողիկոսն գրեաց առ իս ի Մարտիրոսյ թէ ընկալայ զհամարադ ի քէն զբարուք ուսանիլն զարհեստիդ. վասն որոյ և զիողբ նամակս օրհնութեան առաքեցի առ հոգեւոր որդեակդ իմ Մատթէոս, զի բարուք ծառայիցես տեառն Սկանայ արհի եպիսկոպոսի աշակերտի իմոյ, և զկնի վախճանի նորա մի ուսեք կարօտացիս. այնպէս համարեալ թէ ինչ ես տարեալ. որպէս ասէ Տէրն. և ես զբոյ վարձն հասուցանելոց եմ, և եթէ մահ հասարակաց հանդիպի՝ զհեանամեաց նասող սրբոյ աթոռոյն պարտին հասուցանել: Սկսն որոյ ժամանակս բազում ժառայեցի, և զկնի փոխելոյն նոցա առ Աստուած, և իմ տեսեալ զչարակրօթիւն և զանաջողութիւն յամենայն կողմանց. վասն որոյ զիմեցի յերկիրն Հօլանդիոյ՝ ի վայելուչ քաղաքն յԱմստէրտամ, և գտի զլաւ վարպետ իմն, որ անուամբ Նիկօլայոս ասի՝ և ետու յորինել զգիրս այբուբենից բազմօք աշխատանօք, և զայլ անասկա եւս գրոց նօսրի և բոլորի:

« Եւ ի աւարաման գործոյս՝ ոչ ունելով բաւականապէս զգրամս վասն տպելոյ զգիրս, և ընկերացայ ընդ տեառն Յօհաննու երեսանցոյ սրբանուէր քահանայի և ընդ Զուղայեցի պարոն Պօղոսին սակս երկուց գրոց միայն Շարակնոցի և Ժամադրքի: »

Այլ եւ այլ անձանց անուան յիշատակութիւնը մաղթելէն ետքը կը յաւելու. « Հոսկ յետոյ և զմեղապարտ դպիք Մատթէոս շարաբարօզ և մատակարարօղ և օգնիչ սրբազորութեան. յիշեցիք ծնօղն իմ զՅօհաննէն և զՄարիամն և զայլ արեանաւու մերձաւորսն... կարի աշխատեցաք ի սրբազորութեան զորա. թէ ի հոյսիս անուանց և ի նախադրութիւնս նոցա. թէ ի ժամանակս բայից և ի կերպաւորութիւնս նոցա, հետեւելով հետորին Արիստակէսի. վասն որոյ եթէ որ հմուտ է քերթութեան, և վարժ զըլութեան Արիստակէս, գտցէ և ոչ ինչ պակասեալ ի գրելոց նորին... Եւ թէ այլ ինչ սխալութիւն գտցի՝ այն չէ ի կամաց մերոց այլ ի մոռացմանէ. վասն որոյ ինդրեմք

ներել, զպակասն ընդ և զաւելորդն յապաւել, որք հմուտք էք արհեստի և մակագութեան, և զմեզ պահել անմեղադրելի: Իսկ որք ոչ էք ներհմուտեալ արհեստից զըլութեան և քերթողութեան, մի այլ ինչ բարութեք յանպահաբար, այլ շանացաբաւ տանիլ զդրեալ և տեղեկանալ ներպարուրեալ գիտութեանն... »:

Վանանդեցին հետեւեալ 1686 թուականին Ժամադրոց տպագրութիւն մ'ալ կը հրատարակէ, « ի տպարանի՝ ինչպէս կ'ակնարկէ ի յիշատակարանին, Մատթէոսի, յամենաւայելուչ քաղաքէն Վանանդոյ: » Հաւատարապէս ընթերցողաց և վայելողաց աղօթքին կը յանձնէ « զերեւանեցի գաւր Յօհան սրբաբանուէր քահանայն՝ և զՊօլայեցի պարոն Պօղոսն. քանզի ոչ ունելով բաւականապէս զգրամս տպելոյ զայն երկու գրեանս, վասն որոյ հարկաւորեցայ ընկերանալ ընդ տեառն Յովհաննու սրբանուէր քահանայի և ընդ Զուղայեցի պարոն Պօղոսին, սակս երկու գրեանց, նախ շարակնոցի և ապա ժամադրքի: »...

Ուրիշ տպագրութիւն մ'ալ ըրաւ նոյն գրոց ի նմին քաղաքի և յիւրում տպարանի ի 1688 թուին, համանման նախընթացին և առանց մասնաւոր պատմական յիշատակարանի:

Այս հրատարակութեան վրայ եօթն տարի նոր հայկական տպագրութեան յիշատակութիւն կամ զիրք չենք գտներ ի գործարանի Վանանդեցոյն. բայց այդ միջոցին կը տեսնենք որ կու գան կը հաստատուին յԱմստերտամ ուրիշ նորանոր ազգայինք՝ ազգականք Վանանդեցոյն, թո՛ւմաս եպիսկոպոս Գրգորեանց, որոյ մօրեղբորսրդին է Յովհաննէն, և նոյն եպիսկոպոսին եղբարց սրբիկ՝ Ղաւկաս և Միքայէլ, որոց համար կ'ըսուի թրեմ տպագրած գրոց միոյն յիշատակարանի մը մէջ, թէ « են վարժք և ներհմուտեալք լաթինական լեզուի և կրթեցեալք յուսումն փիլիսոփայական բազմազան հանճարոյ: »

Վանանդեցոյն Յովհաննու հրատարակութիւններէն յայտնապէս կը տեսնուի իր մեծ հմութիւնն և վարժութիւնը այն արհեստին մէջ, ընտիր ախորժակն և եւրոպական այն ատենուան ճաշակին յառաջադիմութեան հետ

համաքայլ ընթանալը, ուստի և յիրաւի և արժանապէս կը զրուատուէր ի կաթողիկոսէն, ինչպէս տեսանք: Բան մի միայն կը պակօւեր թեքուս իրեն. զրամական միջոցաց զիւրութիւն անծանօթ ա հեռաւոր օտարու թեան մէջ, որով կը բռնադատուէր միոյն կամ միւսոյն հետ ընկերութիւն կազմել, թէ՛ ծախուց զիւրութեան և թէ շահադիտութեան տեսակիտով: Մեզ հաւանական կ'երեւնայ թէ այս կրկին նպատակաւ՝ Յովհաննու օւ ժանդակութեան հասած, իրենց ուսմամբն և լեզուագիտութեամբ ձեռնարկեալ գործայն աւելի բնդարձակութիւն, պայծառութիւն, փայլ տալու, որով և յազդէն՝ աւելի մեծ ընդունելութեան և օգտի:

Եւ ֆիրմայի կը տեսնենք որ մեծ և ամենայն զովութեան արժանի արտապրութիւն մը կ'ընծայէ թողման Գողթնեաց՝ Համասարած մեծ աշխարհացոյց մը, ի 1695, այս ոտանաւոր յիշատակարանաւ:

«Նորոգ քանդակ գեղեցկալէպ ձանրանշան, փոխաբերեաց Թօմա յեանորդ ոտա Անանգեան: Փորաբարութիւն յոյժ ցանկալի ի ձեռն եղբարց հարգաւոր: Աղբիւսնու Ըսկոնդէկէ Եւ Պարոսի քաշավարօք: Բնդ Ղուկասու հրմառադոնի Երկամբք բազմաք յայտ անողի Եղբորդի իմ անգլանկի Պանեպէ Էմ յիւրում ծոցի»:

Փրեթէ երկու դար ետքը՝ փորագրութեան այսպիսի և այսպիսի յառաջագիմութենէ մը յետոյ, արուեստին հմուտք և հետամուտք՝ զեռ եւս զարմանօք և հիացմամբ կը նկատեն զայն, և որչափ ալ զլիաւոր արդիւնքը եւրոպացի արուեստագիտին ընծայեն, գոլութեան մեծ մաս մ'ալ իրեն առաջնորդողին կը վերաբերեն աննախանձաբար, Ղուկայ վանանդեցոյ Նուրիման:

Յաջորդ տարին Համասարածին վերաբերեալ ուրիշ երկասիրութիւն մ'ալ ընծայեցին հրատարակողքն, կոչելով զայն Բանաչի համատարափողքն, կոչելով զայն Բանաչի համատարափողքն, այսպիսի յառաջաբան՝ անդեկութեամբ. «Շահաւէտութիւն և պիտանութիւն որ յաշխարհացոյցէն յառաջապալի... բայց եւս քան զեւս պիտա-

նանայ վաճառականաց, մանաւանդ հայկազարմից, որք ի մէջ ասիական և արեւելական ազգաց, ընդունելիք և յոչ սակաւուց սիրելիք, ընդ ամենայն աշխարհ զանքոյթ երթեալեկութիւն ունելով. զամենայն երկիր առ ոտն հարելով յանախին. վասն որոյ ոչ ընդ վայր աշխատմբ ի շահ և յօգուտ մերազնեայց, ի լոյս ամելով զՀամատարած աշխարհացոյցն հայկական բառիւ և առիւտ տպեցեալ... Յիշեցէք... զեռամեծ վարդապետն մեր և զհեղահոգի վեհն յսեմախորհուրդ զտէր Թօմաս եպիսկոպոսն որոյ խաչի վանիցն Գողթնեաց, զի ընծայէ զծաղիկ բերկրութեան ցանկալի ազգին Արամեան. եւս զյոզնեբարխտ և զմիակ բուն տպագիրն Հայոց զանուանին Մատթէոս Յահաննիսեան, ապա և զարուպ զպիրա Ղուկաս, ծնունդս Գրիգորի, սերունդս Նուրիմանի, սնունդս Հոսմայու, և զմատուցօս այսոր Գործակի յ:

Մի և նոյն թուականին տպագրած է վանանդեցի եպիսկոպոսը՝ Նմանոսքիւն Քրիստոսի կոչուած զրոց երկրորդ հրատարակութիւն մի, որ ի 1676 առաջին տպագրութիւն ունեցեր էր ի Հոսմէ: Ի Յիշատակարանն. «... Եւ հնչաւ ողբոց բազմաց ասորակայեալս... արտաքսեալ յերամաց և ի մասնէ տենչալի վայրից վանանտու... պառնաւոր վարկայ զհամեղախօս և զբազցուհաշակ գիրա Թօմայի Քեմիպաւոյ, տպագրել յիմում զործարանի, զոր յարմարեցի և կազմեցի իշտօք անթուեւօք. այլ և զծախս նուցունց յիմաց ընդից, զի զոնէ յրնթերցասէր եղբարցդ խնդրեցից օժիտ սիրոյ... Յելել մաղթեմ զբազմեբարխտ և զկառավարօղ զոր ծարանին և բաշխմուտ և վարծ յարուեստ տպագրութեան զվարպետ Մատթէոսն, որ է որդի եղբոր մօր իմոյ... և զորդիս եղբարց իմոց զՂուկաս և զՄիքայէ... »:

Այս գրութենէն կը հասկըցուի, թէ զործարանն արդէն վանանդեցի եպիսկոպոսին ձեռքն անցած էր, և ծախքն իրեն վրայ. իսկ Մատթէոս կը մնար կառավարիչ՝ իր արդէն ծանօթ և զովելի վարժութեամբն և հմտութեամբ յայնմ արուեստի: Այս խօսքին ստուգութիւնը յայտնապէս կ'երեւնայ

1698 տպագրուած Համաձայնութիւնն հրե-
գեղեակ ամսոց, և այլն, կոչուած երկա-
սիրութեան մէջ, որոյ համար կ'ըսուի ի ճա-
կատուն « Շարեցեայ ի Յօհաննիսեան Մատ-
թէոսէ, և յօրինեցեալ յապիրատ Նորիջա-
նեան Ղուկասէ վանանդեցոյ և Տպիւք և
Ժախիւք թօմայ եռամեծ վարդապետին, և
վանիցն Գողթնեաց Ս. Խաչին սրբափայլ
եպիսկոպոսին, յամի տեառն 1698 յԱմբս-
ղէրտամ »: Ուր տասն սող ոտանաւոր գրուած-
քէ մը ետքը. « Վերոյգրեցեալ չափաբանական
խնդրուածն՝ է ասացեալ յեռամեծ թօմայ
վանանդեան Բաբունոյն, որում ենթարկին
Տպարանս, ամենայն աշխատանք և աշխա-
տաւորք Տպարանիս », որ է բռնել թէ ինքն
է և ոչ այլ որ գործարանին տէրը :

Նոյն 1698 տարւոյն կը տպագրի « Աս-
տուածաշունչ նոր կտակարան՝ տպագրեցեալ
վայելչագիր և գեղեցկագիր յօրինուածովք և
Հաւանութեամբ, տպիւք և Ժախիւք թօմայ
եռամեծ վարդապետին », և որ ի յիշատակա-
րանին կ'իմացնէ թէ « վաղ ուրեմն նախ
տպագրեցեալ գոյր ի մեծէ և յերջանկագոյն
վարդապետէն Սիսիանայ Երեւանեցոյ... Ուս-
տի և ես յօգնազանս վիրօք լցեալս ձեռն
արկի երկրորդումս տպագրել բազում վրշ-
տօք »: 1700ին տպագրուած են երկրորդ
մասը՝ Գործք առաքելոց, Թողոքք, և այլն :
Իսկ ի 1699՝ երկասիրութեամբ Մատ-
թէոսի և Ղուկասու վանանդեցեաց և « տը-
պիւք և Ժախիւք եռամեծ բաբունոյն թօ-
մայ », կը հրատարակուի Դոռնն իմաստո-
քեան կամ Ոսկեայ դոռնն դպրատան կո-
չուած գիրքը, « վասն գեոսկիրթ և խակա-
վարժ մերազնեայ մանկանց », այլ և այլ
նախնական գիտելեօք և հետաքրքրական տե-
ղեկութիւններ պարունակող գրուած մը, որ
Ժամանակին մեծապէս օգտակար եղած է :
Ոչ նուազ կարեւորութիւն ունեցող մատենիկ
մ'էր նոյն տարւոյն մէջ տպագրուած « Գանձ
չափոց, կշռոց, թուոց և դրամից բոլոր աշ-
խարհի » գիրքը. « որ է, ինչպէս ի ճակա-
տուն կը նշանակուի, գիտութիւն ամենայն
տեսակ կշռոց, չափոց և դրամից. որով բո-
լոր աշխարհի վաճառականութիւնն վարի :
Ժողովեալ և ի մի վայր հաւաքեալ աշխա-

տութեամբ Ղուկասու՝ ապաշնորհ շահրնկալի
վանանդեցոյ : Ծախիւք և ի խնդրոյ հայց-
ման Զուղայեցի Խաչատուրի որդի պարոն
Պետրոսի » : — Տոմար կամ Պարզաստուար
մ'ալ հրատարակուած է նոյն տարին, յո-
րում նաեւ Յովսէփոս տաղ, Մարմնախա-
ղաց, Երազահան :

1700ին Գործք առաքելոց գրոց տպա-
տպագրութիւն մը կը հրատարակուի նոյն
տպարանէն, և երկու տարիէն՝ Բնասանո-
քին իմաստասիրական կամ տարեբանական
կոչուած գիրք մը. « որ է բան յազազա տա-
րեաց և տարեբանական որակութեանց, խառ-
նուածոց և վերամբարձ գրօսանացն, ուստի
զոյնայ ամպն, մոսպն, և այլն... Բօրի-
նեալ ի Մատթէոսէ և ի Ղուկասէ յապի-
րատ վանանդեան դպրաց, ի պէտս բանա-
սէր մերանդեայ եղբարց, Տպիւք և Ժախիւք
թօմայ եռամեծ բաբունոյ »: Իսկ ի յա-
ռաջաբանին... « արօացնին յիշման արժանի
զառաքելաշարիչ հայրն մեր գթօմաս եռա-
մեծ բաբունին, զյարմարօղ և զկազմօղ գոր-
ծարանիս, հանդերձ երկրորմբք արեւանա-
ռու գործակալօքն՝ Մատթէոսի և Ղուկա-
սի... »:

Նոյն տնձինքն՝ իբրու աշխատակիցք և
գործակիցք կը յիշատակուին 1704ին տպա-
գրուած Պաշտօնն աստուածային կոչուած գրք-
քին յիշատակարանին մէջ, յորոց ի խորա-
գրին նշանակուած կը գտնեմք, թէ Թարգ-
մանութիւն է այն « ի լացիական լեզուէ,
երկասիրութեամբ ուսման վանանդեան Ղու-
կասու, նուաստ և յետեւալ պարի », ի գոր-
ծարանի թովմաս արքեպիսկոպոսի : Իսկ ի
վերջն — « ... Առջ որոց ընդունելի թուիցի
այս նորատպ գործակա՝ յիշեցնին ի Յերմե-
ռանդ յարժման զեօջայ կարապետն (Քա-
ռասնմանկացն)՝ զոր յիշեր էր յառաջագոյն),
հանդերձ սորին զարմիւքն և Ժառանգօքն.
նաեւ պարոն Նազարէթի որդի զյետեւալ
չնչին և զապիկար արքանեակն Յօհաննէս,
որոյ հոգաբարձու վերակացութեամբն տպե-
ցու այս հոգւոյ զանձն »:

Սոյն այս թուականին տպագրեալ է հե-
տեւեալին. « Յօգնողիմ Ստուածաբանական,
բարոյական և Քաղաքական իրողութեանց

սահմանը: Երկասիրութեամբ մեղուղիան ա-
րանց ի մի վայր՝ ըստ կարգի այլուքենդին
հաւաքեցեալք: Ի լոյս ամեալ տպիւք և ար-
դեամբք առաքելաշուիդ թօմայ եռամեծ վար-
դապետի վանանդեցւոյ: Որ հրահանգից
վարժարանի, — Զէ տակաւին ներկուռ բանի,
— Էամ ի հանդէս ֆիլոսոֆի — Զանձն
խմաստիւք կըրթեալ շունի. — Զայս սահ-
մանաց թի միտս ունի, — Մեծի ուսման
ժառանգ լինի: Յամի տեառն 1704, յԱ-
մբաստելտամ: Ի վերջ գրոցն՝ լատինական այս
բան և վնճռ հայ տառիւք. « Ֆինիս Կո-
րոնատ օպուս »:

Յաջորդ 1705 տարւոյն տպագրեց վանան-
դեցին, Բոնա ծիրանաւորին Չեքածոքիւն
(Manufactuctio) յերկինս կոչուած հոգեւո-
րական գիրքն, որ ինչպէս յայտնի է արդէն
մեր ընթերցողաց, Յունանեան վարդան
քահանայի թարգմանութիւն է, և յառաջագոյն
տպագրուած ի Հոռով: վանանդեցւոյն ար-
պաղիրը՝ յետ ճակատուն անմիջապէս հե-
տեալ ծանօթութիւնը կը դնէ: « Յամի
տեառն մերոյ Բիսուսի Քրիստոսի 1705.
իսկ ըստ Հայոց 1154, Օգոստոսի 7, Մար-
գաց 5, յԱմպրտամ քաղաքի՝ տպագրեցաւ
այս գիրք վայելուչ և մեծաշահ, ի տպա-
րանի թօմաստու վանանդացւոյ, ծախիւք նո-
րին և հաւանութեամբ: վասն զի գոյր նախ-
կընաբար թարգմանեցեալ՝ քաջբան և յա-
մէնխմաստ վարդան վարդապետէն, ի Լա-
թին լեզուէ ի Հայկական բարբառ: Եւս զի
նա յաճախօրէն և լիապէս խօսի, գեղեց-
կաշար և համեղ բանիւ, յորդորական և
խրատօրէն առ մերայինսն, բաւական և
քաղցր ոճով: Եւ մեք ոչ հաճեցաք յօղել ի
բանս նորին, որք են խորիսի մեղու, սուղ
ինչ ոսպն կամ բանջարեղէն, այլ գնորայն
ընկալեալք, որք քաղցեալք և ծարաւիք ի-
ցեն համութեան և ուսման, նոքօք լցցեն
զիսկապ իւրեանց և զծարաւ... » և կը ստո-
րագրէ. « Պարտաւոր թօմաս ծառայ ծառա-
յից Աստուծոյ, լոկ անուամբ վարդապետ »:
Իսկ ի յիշատակարանին... « Անարդին և
թափօր յամենայն լաւաց՝ թօմաս ծառայ
Էկեղեցւոյն Քրիստոսի ի վանանդայ Գող-
թիւնաց... տպեցի զբաղցրանալակ գիրս Մե-

ծին Կարդինալ Բօնային (զոր եռամեծ վար-
դան բարեունին Լատին լեզուէ թարգմա-
նեաց ի Հայկական բարբառ համեղ և ա-
խորժ ոճով), յիմում տպարանի և ծախիւք
իմովք յԱմպրտամ քաղաքի: Յամի տեառն
1705. Հոկտեմբերի 4. և ի թուին Հայոց
1155, Նաւասարդի 9 »: Ու կը յանձնէ
յիշել իւր հայրը զՆուրիշան Նուրիշանեան,
զմայրն զԴիլպար, հօրեղբարքն զՂուկաս և
Ստեփանոս, և զեղբարսն զԳրիգոր, Արիս-
տակէս և Յակոբ, և զԱննա քոյրն: Նոյն-
պէս « զհարազատ, և զմտերիմ շարաբար-
դօղ, ուղղագրօղ և կառավարօղ գործակալս
տպարանիս մերոյ »...:

Եօթն տարի միայ անցնելէն ետքը, յորս
վանանդեցւոյ տպարանէն ընծայուած արտա-
դրութեան մը շննք հանդիպիր, ի 1711
կը հրատարակուի յԱմպրտամ Շրէտտէրի
Գաւնէ արամեան կոչուած հետաքննական
երկասիրութիւն լատին—հայ, ոչ նոյն գոր-
ծարանէն ընծայուած, այլ իրմէ փոխ առ-
նուած տառերով: Այս միջոցին հանդիպած
է թուլմաս եպիսկոպոսին մահր, և թերեւ
այն պատճառաւ քանի մի տարի զաղբած է
տպարանն ի գործոյ: Շրէտտէր իր զրքին
յառաջաբանին մէջ մեծապէս կը դրուատէ
զՂուկաս Նուրիշան, յորմէ և օգտուած էր
իր ձեռնարկին մէջ: Իր ուսմանց և ուսուց-
չաց խօսքն ընծայլ, միայ կը բերէ. Hujus
ductu (Gulielmi Surenhusii) cum Rab-
binica, Misnica et Gemarica legerem,
fama ad me perferebatur de Reve-
rendissimo Archiepiscopo Armenorum
Thoma Golthanensi, ejusque ex fra-
tre nepote Luca Nurigianide, pluri-
mis in nationem suam meritis, et va-
riarum Asiaticarum ac Europearum
linguarum cognitione clarissimo. Ho-
rum benevolentiam adjuvandos meos
in Armenicis conatus cum impetras-
sem, fidelissimo praeceptoris mei au-
xilio in Haicanæ linguae cognitione
feliciter progrediebar... Նուրիշանեանն
ալ՝ իւր աշակերտին և բարեկամին արժանաւոր
զովեստը կ'ընէ անոր զրքին վերջը գրուած
հետեալ տողերով.

... « Թէ և յայլոց այս դորձ փորձեալ,
Բայց Գառն արքին զերթաղանցեալ.
Ձի Հայկական ներկուռն եղեալ
Ձարեանս տառից ներկուն վարժեալ...
Քաջից Յոհաննէս պայծառացեալ,
Գերմանացւոց փառք ծաղկեցեալ:
Ո՛վ ազգ պայծառ բարեպաշտ լըցեալ.
Ի փրկիկէայ զարմէ սերեալ.
Որ ոչ հեռի Հայոց եղեալ,
Եւ ոչ միմեանց օտար զըտեալ:
Արի զուարթ մեզ մերձեցեալ
Որպէս խնամի և ազգակցեալ.
Այսուս դորձով օժանդակեալ
ԶԱյրարատեան Գանձըս դիտեալ.
Ձի Արօղէրեանն զայս ինչ դանձեալ
Ի մէջ զանից Գառն յոր ցուցեալ.
Ամենայնիւ սա զանձացեալ
Գանձաւորաց յառաջ եղեալ »:

1711 թուականին յԱմսդերտամ եղած տպագրութեան մ'ալ կը հանդիպինք, աւստրիացի արուեստով, կրնանք բռնել զո՞րք տպագրութեան մը, առանց անուան գործարանի, այսպիսի խորագրով. Համառօտ — Գերմանութիւն — եւ — Տրամբանութիւն — որ է — Վերթութիւն բառի, և կրթութիւն բանի: Արարեալ երկաթիւրութեամբ Յօհաննիս վարդապետի Չուշպեցոյ — Յ' Աթոսակալութեանն Էմիլիանայ — Տեառն Աղէքսանդրի ամենից Հայոց — Կաթողիկոսի: Տպագրեցեալ — Յ' ամի փրկիկին 1711. և Հայոց 1160 — ՅԱմսդերտամ:

Վանանդեցոյ մանր և բնաւոր նորաձոյլ գրքով եղած է այս տպագրութիւն, 78 փոքրադիր էջերու մէջ ամփոփուած, առանց յիշատակարանի մը: Միայն յ'էջ 36, « Եւ Տուղիկն մակացութիւն մակացուցն. ծնիցելոյն և Բոլիսիցելոյն. և ամենազուլ պատնառին, փառք. պատիւ. և զո՞րքութիւն, և օրհնութիւն այժմ, և անսպառ յաւիտենից ամէն »:

Նոյնպէս և ի վերջին (78) իջին. « Եւ Քրիստոսի շնորհողին մակացութիւն մակացուցն փառք և պատիւ յաւիտենանս յաւիտենից » ամէն:

Տարաձայն, տառալծորդ, նրբարան՝ և բանական առարկութիւն:

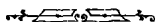
Գեղ կամակար անծաղ երգէ.
Էնզ կամակար ձաձախ յորդէ
Յեզ զայս համբ դիրք ի հարկս իւրով.

Հեզ զայն յամբ դիրք ի յարկս իւրով.
Ամաց հերձի, ամաց պատուէր,
Ձի էր պատուէր՝ զի նա պատուէր:

Ելսիկոպոսին մահուրնէն ետքը տպարանին իրաւունք, ծախք և բովանդակ իւրնամբ իրեն հօրեգործրուոյն վրայ կը մնար, Ղուկասու վանանդեցոյ. և օտար աշխարհի մէջ ձեռնարկուած այն ծանր գործը՝ առաւել եւս ծանրանարւ 1715 թուականին նոյն տպարանէն հրատարակուած գրքի մը մէջ լիովին կը խօսի վանանդեցին իր գտնուած գծուարին զիրքին վրայ: Այս գիրքն է Հաւիտէի տառաւածաշարէն զորոց հին կտակարանի կոչուածը, « պարզաբանեալ լայնլայնօր տառաւածութեամբ, զիրարհաւ և համառօտապատու հոգեշահ մեկնութեամբ, Երկասիրութիւն է նոյն Ղուկասու զգրի, հրատարակեալ ծախիք թոշազարայ Պօղոսի որդոյ պարոն Պետրոսին... Յամի 1715, ի տըւարանի, ինչպէս կը նշանակուի ի ճակատուն, Ղուկասու վանանդեցոյ, յ' Ամսդերտամ »: Բարեբար հրատարակիչն առաջարկել է հեղինակին որ այս երկասիրութեան ձեռք վարնէ. « քանզի, կ'ըսէ, ի նախերգանի, բարեխախտն և կորովաւորեալ երեսուն և երկու ամէն երկուստարոյ Պետրոս հայելով ի ճոխութիւն եւրօպացւոց՝ օակս յոգնապիմի հոգեշահ և հոգեկեցոյց զորոցն՝ որով խայտայ ըլլոր կալուածն Եւրօպայու, ևս և վերաթեւեալ մտօք դիտելով զպակաս հոգեորութիւնս Արամեան ազգին, սակս նոյնասաբաւ բուսաւոր գրոց նուագութեան, բարեպաշտ նախանձու վառեալ յօժարակամ սիրով ցտեղորեցաւ ի լըս ածել ծախիք իւրովը զայս առաջիկայ գործս, զայս լուսատու աշխարհ ճրագս, և զնորաստունկ հոգեւոր բուստան յանջին յիշատակ իւր և առմին իւրոյ, նաև ի պայծառափայլութիւն բարեպաշտաւոր եղբարցն Հայկապոնեանց և Գոլովսա այս գովութեանց արժանի պարոն Պետրոս ի վերայ այսպիսի չընաղ դիտարարութեան, յորդորեաց զհեզ յայսպիսի տաժանակիր գործ միջամակս լինել... ոչ կարացի ստուկանել զայսպիսի հարկէ... այլ... յանձն առի գնալ ընդ անհետ ճանապարհս, թէպէտեւ յոյժ գծուարին և սքնելի մանաւանդ

հեղձամղձուկ անձինս : Քանզի սրբացեալ թշուառս ի հեզահոգի հաւսն իմոյ թօմայ եռափայլ եպիսկոպոսէն ի Տէր հանգուցելոյ, և մենացեալ յարեանառու ընկերացեալ, և ես վասն անմխիթար վայրացս »... Ապա կը խնդրէ յիշել՝ բաց յայլոց և ի թովմայ եպիսկոպոսէ հանգուցելոյ, « զարուպ զպիրս Ղուկաս, ծնունդս Գրիգորեան, սերունդս վանանդեան, և անձանձիր արքութեամբ յարմարօղս, յիմում իսկ տպարանի տպօղս այս նորակերտ բուրաստանիս... Հուսկ յետոյ զփորձիկ պատանին զարեան առուն իմ և զձեռնասունն Յօհաննէս Նուրիջանեան, որ ըստ զեռարդոյ հասակին տուաւ թան զկար իւր աշխատի յառաջիկայ տարապարհակ ծանրաբեռն արհեստին յայլեայլ պաշտօնս »... Եղոյնպէս և ի յիշատակարանին մեծամեծ գովեստիք զբարերարն և իրեն ազնիւ տոհմը զրուստեղէն ետըը՝ կը յաւելու... « Ի վախճանի յիշեցէք յաղօթմ ձեր զհարազատ և զմտերիմ տպարանիս մատակարար և զհեղինակ նորածին գործոյ զանձնադատ զպիրս Ղուկաս Նուրիջանեան, սերունդս Գողթնեան և ծնունդս վանանդեան. ևս և զայրեանառուն իմ յԹօհաննէս պատանեակն Նուրի-

ջանեան. որք ըստ կարի և պաշտօնի մերում աշխատեցաք և աշխատիմք հարազատօրէն... Եղոյն սրբութեան և անմխիթար օտարութեան յիշատակութիւնը կ'ընէ վանանդեցին Ղուկաս՝ ի և նոյն տարուան մէջ տպագրուած Մաղմուսարանին վերջը, որոց համար կ'ըսէ թէ վերոյիշեալ պատանեակն Յովհաննէս բաւոր զիբըը « մեղուաշան քրտամբք շարակարգեաց. և զայլ բազում դժուարակիր աշխատանս տպագրութեանն մտերմաբար յանձնէաւ » : « Թօմայ եռափայլ եպիսկոպոսին » յիշատակն ընելով, « որոյ յորգնաշան քրտաւրբն, կ'ըսէ, կանգնեցաւ այս զեղեցկատիպ, և հիբոյս՝ կտակաւ նորին ի ժառանգութիւն ժամանեալ տպարանս : Նաև ի ժամանակի տպագրութեանս տարերք փոփոխեալ ունէին զիւրեանց զբնութիւնս ըստ քրթթողահօրն, զարուն երաշտացեալ, ամառն անձերեայոյզ, աշունն ձմեռնացեալ և ձմեռն մրկալից յերկարացեալ » : Գաղղիացի մատենագէտ մը այս տպագրութեան համար կը ծանօթաբանէ. Cette rare edition du Psautier est ornée d'un grand nombre des figures gravées sur bois par Van Sichem, որ ժամանակին հռչականուն փորագրող մ'էր : Ընթարայարեի

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ի Թ Ի Ի Ն

SUL LIBRO DI GIUDITTA

NELLA VERSIONE ARMENA

Յ Ո Ւ Գ Ի Թ Ա Յ Գ Ի Բ Բ Ն

Ի ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

COMME l'antica legge così la nuova, come i libri che paiono scoperti a ciascuno così i nascosti, gli apocrifi. Hanno questi una voce greca, che bisogna sentire ed intendere; è voce che si ripercuote e che, al risonare degli echi, confonde; è voce che dall'antico viene, nel presente si sparge, all'avvenire si dirizza, acuta, rumorosa, solenne. Fa da eco anche l'armeno; ma se giova che via via, nei libri degli eruditi,

Ի Ն Զ Պ Է Ս հին օրէնքը՝ այսպէս նորը, ինչպէս այն զբերը՝ որոնք ամենուն յայտնիք կ'երևին, այսպէս ծածռչները՝ անյայտնեւրը : Սրբա յունարէն ձայն մ'ունին, զոր պէտք է լսել և հասկնալ. ձայն մ'է՝ որ կրկին կը բախի և որ, ի հնչել արձազանգաց, կը շփոթէ. ձայն մ'է որ հինէն կու գայ, ներկային մէջ կը ծաւալի, ապագային կ'ուղղուի, սուր, շառաչուն, մեծաշուք : Հայն ևս նորա արձագանգ մ'է :